

CARMEL FERRAGUD

Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència «López Piñero» (UV)

MARIALUZ LÓPEZ TERRADA

Ingenio (CSIC-UPV)

La història de la ciència i de la medicina valencianes

Ací no podem fer un balanç profund i detallat sobre la historiografia de la ciència i la medicina valencianes, tal com hauria estat el nostre desig. Aquest objectiu depassa de bon tros les dimensions d'un article. Algun dia convindrà, tanmateix, dur-lo a terme. Solament així podrem entendre el paper que la ciència ha tingut per a la societat valenciana en la història. Ara només pretenem esbossar unes breus pinzellades amb les quals connectar-hi el dossier que hem coordinat.

A hores d'ara podem presumir d'una llarga tradició historiogràfica que convé situar inicialment en l'ambient il·lustrat que va rodejar Gregori Maians (1699-1781). El mateix Maians proporcionà notícies als seus corresponsals en terres germàniques sobre la producció científica espanyola. Tanmateix, la contribució de diversos metges i científics valencians del seu cercle fou molt més notable. Aqueix fou el cas de Marià Seguer (1702-1759) o del seu deixeble Antoni Capdevila Gili, corresponsal de Maians i del cèlebre Albrecht von Haller, que va recollir per al darrer dades relatives a quasi un miler d'autors científics hispans¹.

Podem destacar també, en temps de la Il·lustració, Andreu Piquer (1711-1772), les obres del qual recullen les diferents tendències de la historiografia

¹ J. M. LÓPEZ PIÑERO: «La tradició historicomèdica valenciana», a *Historia de la Medicina Valenciana*, 3 vols., Vicent García Editors, València:1988-1992, vol. I (1988), pp. 11-24.

científica il·lustrada. El seu interès per la història és doble: redescobrir el passat científic al costat del mèrit i la utilitat del que els antics van escriure². Un altre il·lustrat valencià que es va ocupar de la història de la seua disciplina, llavors en ple procés d'institucionalització, va ser Antoni Josep Cavanilles (1745-1804) que, després de la seua intervenció juvenil en la polèmica suscitada per l'article «Espagne» de Masson de Morvilliers en l'*Encyclopedie*, dedicà l'atenció durant els últims anys de la seua vida a la història de la botànica espanyola, especialment a la valenciana³.

Encara que, com Cavanilles, desenvolupà tota la seua tasca fora de València, també cal mencionar el jesuïta Joan Andrés (1740- 1817). La seua obra està directament vinculada a la cultura de la Il·lustració italiana de l'època, però es va formar a València i va mantenir una estreta vinculació amb el cercle de Maians⁴.

Aquests acostaments a la història de la ciència valenciana només van tenir continuïtat al llarg del segle XIX i les primeres dècades del XX en el terreny de la història de la medicina, sense que s'analitzés el passat científic valencià fora d'aquesta disciplina, tret d'alguna gran figura extreta del context històric valencià, com són el cas de les incloses en obres del període positivista de la historiografia científica espanyola com la de Fernández Navarrete⁵. Aquest no és el cas, sens dubte, dels dos grans conreadors de la historiografia mèdica a l'Espanya de la primera meitat del segle XIX: Antonio Hernández Morejón (1773-1836), metge castellà format a València, i Anastasio Chinchilla (1801-1876), valencià de naixement, sent la seua terra on va rebre la major part de la seua formació.

Les històries de la medicina de Chinchilla⁶ i Hernández Morejón⁷ cal situar-les entre les primeres mostres d'un acostament històric rigorós al passat mèdic,

² Vegeu aquests trets en les seues obres: *Lógica moderna o arte de hallar la verdad, y perfeccionar la razón*, Oficina Joseph García, València:1747, *Las Epidemias de Hipócrates: con observaciones prácticas de los antiguos y modernos*, Joachin Ibarra, Madrid:1770.

³ A. J. CAVANILLES: «Discurso sobre algunos Botánicos Españoles del siglo XVI, leído en el Real Jardín Botánico al principiar el curso de 1804», *Anales de Historia Natural*, 7 (1804), pp. 99-140.

⁴ *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura*, Stamperia Reale, Parma:1782-1799, 7 vols. L'edició castellana fou traduïda pel seu germà C. ANDRÉS: *Origen, progresos y estado actual de toda la literatura*, Antonio de Sancha, Madrid:1784-1806.

⁵ M. FERNÁNDEZ DE NAVARRETE: *Biblioteca marítima española*, 2 vols., Vda. de Calero, Madrid:1851.

⁶ *Historia Bibliográfica de la Medicina Española*, Imp. Vda. de Jordán e Hijos, Madrid:1842-1847, vols. 1-5, Imp. Calle de San Vicente, a càrrec de D. Celestino G. Álvarez, Madrid:1850, 1852, vols. 6 i 7.

⁷ *Anales históricos de la medicina en general y biográfico-bibliográficos de la española en particular*, 4 vols., Imp. López y Cía., València:1841-1846.

quan la biografia i la bibliografia mèdiques tradicionals van incorporar una intenció crítica expressa i algunes de les tècniques de l'erudició, especialment la cronologia. Representen la part menys evolucionada de la historiografia mèdica il·lustrada, ja que es tracta de repertoris biobibliogràfics —a hores d'ara encara d'inexcusable consulta—, ordenats cronològicament per les dates de publicació de les obres dels autors inclosos, en els quals s'intercalen articles originals que presenten les diferents etapes de la medicina espanyola. S'ha assenyalat repetidament el marcat caràcter romàntic d'aquestes obres per l'exaltació nacionalista, ja que un dels seus objectius va ser reivindicar la importància de la tradició mèdica espanyola en el context del romanticisme, però que combina trets de la historiografia mèdica il·lustrada, com el pragmatisme. En qualsevol cas, les seues obres van influir tant que les publicacions de mitjan segle XIX en són repetició i resum. I encara podem dir que això ha continuat fins fa ben poc⁸.

Molt diferent és el cas de León Sánchez Quintanar (1801-1877), de qui només hem conservat obra manuscrita⁹. Format a Madrid, tingué com a mestre Hernández Morejón, i degué col·laborar amb aquest durant la seua joventut. Les seues obres constitueixen un repertori biobibliogràfic, que inclou informació de més d'un miler d'autors, en la seua major part no recollida per Chinchilla i Morejón, amb annexos que inclouen materials d'arxiu¹⁰.

El període que va entre 1880 i la Guerra Civil, al País Valencià es donà una embranzida remarcable dels estudis al voltant de la història de la medicina. Diversos factors es varen aplegar per a fer possible aquesta circumstància: el desenvolupament de la Renaixença com a moviment cultural valencianista i la creació d'entitats com Lo Rat Penat; el desenvolupament del positivisme com a metodologia directriu de la producció historiogràfica i l'enorme exhumació de fonts que hi va comportar; i, finalment, el desenvolupament dels mitjans adequats de difusió d'aquestes investigacions, com ara la *Revista Valenciana de Ciències Mèdiques* o el *Boletín del Instituto Médico Valenciano*.

⁸ Ambdós repertoris biobibliogràfics han estat estudiats i digitalitzats recentment per José Luis Fresquet Febrer, Carla Aguirre Marco i María Luz López Terrada: http://hicio.uv.es/morejon_Chinchilla/index.html.

⁹ La seua obra i la seua biblioteca han estat estudiades per Joan Micó Navarro: http://hicio.uv.es/Quintanar/medicina_2/sanchez_quintanar.pdf.

¹⁰ *Biblioteca Médica Hispano-Lusitana* i la *Biblioteca Quirúrgica Hispano-Lusitana*. A més, fou un apassionat bibliòfil i va reunir una valuosa col·lecció de llibres de medicina dels segles XVI al XVII, que es conserva juntament amb la seua obra manuscrita en la Biblioteca Històricomèdica de la Universitat de València. L'obra que s'ha estudiat, digitalitzat i publicat, està disponible en xarxa: http://hicio.uv.es/Quintanar/medicina_1/index.html y http://hicio.uv.es/Quintanar/medicina_2/index.html.

Al caliu del moviment renaixentista es va congreguar una nòmina d'erudits, polítics en actiu molts d'ells, o que exercien altres ocupacions que no eren les d'ensenyant o historiador, com era el cas d'alguns metges o clergues, que decidiren posar-se mans a l'obra per construir una narració històrica valencianista¹¹. Així, la història en general, i la història de la medicina en particular, es posaven al servei d'un ideal i un projecte de recuperació i regeneració cultural i científica, així com del redreçament d'una llengua, la valenciana, ocultada o desconegeuda per molts.

Una institució que aplegava alguns d'aquells erudits, metges de formació en aquest cas, canalitzaria molts esforços en benefici d'una historiografia mèdica i científica valenciana. Es tractava de l'Instituto Médico Valenciano (IMV). Aquest naixia en 1841 amb la vocació de defensar la professió i elevar el nivell científic de la medicina a València, i es va dotar d'un butlletí de difusió¹². Amb tot, l'interès per la història de la medicina es va fer palès des de l'inici i es va fer un gran esforç per recuperar figures desconeegudes de la medicina valenciana en temps pretèrits, amb l'aparició d'unes cèlebres apologies de metges valencians del passat o contemporanis¹³.

En la primera etapa de vida de l'IMV (1841-1898) caldria destacar la tasca historicomèdica d'Anastasio Chinchilla, que va deixar publicats diversos articles al *Boletín*, i posteriorment la de Joan Baptista Peset i Vidal (1821-1885). Aquest autor ha estat considerat un dels membres de les generacions intermèdies de la medicina espanyola del XIX, dedicats a recuperar el prestigi de la medicina i també el de la seua història. Les seues reeixides obres significarien un impuls per a la següent generació de metges historiadors¹⁴.

D'aquell temps cal destacar la tasca desenvolupada per diversos metges de la família Peset, amb gran prestigi i vinculats a la facultat de medicina de la Universitat de València. Devem a Vicent Peset i Cervera (1855-1945), fill del ja esmentat Joan Baptista, o, ja amb posterioritat, el seu fill, el malaguanyat rector Joan Peset Aleixandre (1886-1941), i Vicent Peset Llorca (1914-1981), un bon grapat d'estudis, ambientats molts d'ells en l'època foral valenciana. Ara bé,

¹¹ P. VICIANO: *La temptació de la memòria*, Tres i Quatre, València:1995, pp. 21-32.

¹² J. L. FRESQUET i S. LLEDÓ (eds.): *Boletín del Instituto Médico Valenciano (1841-1896)*, Instituto Médico Valenciano-Instituto de Historia de la Ciencia y Documentación, València:2006. Pot consultar-se una sinopsi de la història de la institució, així com els seus butlletí, memòries i actes, a <http://hicedo.wv.es/IMV/>.

¹³ Carla P. AGUIRRE MARCO: «El Instituto Médico Valenciano y la historia de la medicina», a *Doce trabajos históricos sobre la medicina valenciana. Simposio 2002 sobre la historia de la medicina*, València:2002, pp. 179-190.

¹⁴ J. M. LÓPEZ PIÑERO: «Juan Bautista Peset y Vidal y las 'generaciones intermedias' del XIX médico español», *Medicina Española*, 46 (1961), pp. 186-203 i 321-327.

a cavall entre els segles XIX i XX, mereixen un lloc especial per la seua gran aportació historiogràfica Faustí Barberà i Martí (1850-1924) i Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1930), tots dos bons amics, que sentien una gran admiració mútua i compartien molts interessos comuns. A Barberà devem la producció més àmplia i sòlida entre els historiadors de la medicina del moment, entre la qual s'inclou el rescat de personatges històrics valencians de relleu, més enllà de la medicina¹⁵. Amb tot, si algun autor ha influït de manera definitiva en els estudis sobre la història de la medicina valenciana, per bé que també realitzà altres estudis de caràcter cultural, religiós i econòmic, ha estat Josep Rodrigo Pertegàs. Aquest metge, nascut i mort a València, a penes va exercir la medicina clínica i es dedicà fonamentalment a desenvolupar una tasca incansable de buidatge sistemàtic de fonts d'arxiu i de literatura de caràcter mèdic, especialment dels temps medievals i renaixentistes. Malgrat que les seues publicacions són nombroses i encara molt útils, tot i que disperses, no són comparables al llegat que suposa l'immens volum d'informació acumulada al llarg de vint-i-cinc anys, en forma de fitxes amb simples anotacions o amb extensíssimes transcripcions, així com quaderns manuscrits on copiava textos d'obres mèdiques o documents del seu interès¹⁶. Amb tot això pretenia escriure un diccionari biobibliogràfic de metges valencians i una història de les epidèmies esdevingudes a València.

Com ja hem assenyalat, enfront de la considerable quantitat i qualitat d'estudis al voltant de la medicina valenciana, els dedicats al cultiu de les ciències no mèdiques són gairebé inexistents fins a la segona meitat del segle XX. De fet, un aspecte especialment interessant és l'absència de treballs sobre l'àmbit valencià en el conat d'institucionalització de la historiografia mèdica

¹⁵ J. RODRIGO PERTEGÀS: «Discurso necrológico del Dr. Faustino Barberá», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 3 (1929), pp. 24-34. El mateix autor va escriure un ampli treball sobre la figura de Barberà que romangué inèdit. El manuscrit es troba reproduït a J. L. FRESQUET, MARÍA L. LÓPEZ i J. CATALÀ: *Ros de Ursins, Pere Pintor, Jaume Roig, Faustino Barberá*. *Archivo Rodrigo Pertegás*, CD-Rom, Universitat de València/Fundación Marcelino Botín, València-Santander:2002. També en aquest CD-Rom es poden trobar nombrosos papers personals i anotacions de treball de Barberà que custodià el seu amic. J. A. MICÓ: «Faustino Barberá y Martí (1850-1924), médico, historiador, político e introductor en España del 'método oral puro' para la enseñanza de sordomudos», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 15 (1996), pp. 31-42. Anna GARCIA ESCRIVÀ: «Faustí Barberà i la posada en valor del passat valencià», *Revista Internacional d'Humanitats*, 32 (2014), pp. 77-86.

¹⁶ L'arxiu personal conservat a l'Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència «López Piñero» es va posar a l'abast parcialment en una col·lecció digital: J. L. FRESQUET FEBRER i María Luz LÓPEZ TERRADA (dirs.): *Archivo Rodrigo Pertegás*, Instituto de Historia de la Ciencia y Documentación López Piñero (Universitat de València-CSIC)/Universitat de València/Departament d'Història de la Ciència i Documentació/Biblioteca y Museo Historicomédicos/Fundación Marcelino Botín, València-Santander:2002-2003, 8 CD-ROM.

i científica que va suposar el 1934 la fundació, per Francisco Vera, de l'Associació de Historiadors de la Ciència Espanyola, dedicats en gran manera a la ciència àrab, però que van publicar en 1935 un volum amb importants treballs monogràfics relatius al segle XVII¹⁷.

En el cas dels estudis historicomèdics, la figura clau durant el període posterior a la Guerra Civil fou Vicent Peset Llorca (1914-1981). Nét de Peset Cervera, el seu interès pel passat històric de la medicina va estar condicionat tant per la seua tradició familiar, com per la seua amistat amb Pedro Laín Entralgo, deixeble del seu pare, el metge legista Joan Peset Aleixandre, que havia estat afusellat en 1941. Dos anys després, en 1943, Peset Llorca va presentar una tesi sobre història de la psiquiatria al segle XIX dirigida pel mateix Laín¹⁸. A partir d'ací, una part important de la seua investigació va tenir com a objecte d'estudi l'Edat Mitjana i Moderna valencianes, particularment el moviment *novator* i la figura de Gregori Maians¹⁹.

A la dècada dels seixanta una nova generació d'historiadors de la medicina i de la ciència va començar a desenvolupar un programa de reconstrucció de l'activitat científica en la història d'Espanya, incloent en primera línia els estudis dedicats a València. Els seus protagonistes van tractar de superar els plantejaments de la polèmica de la ciència espanyola mitjançant la investigació rigorosa i el recurs als nous pressupòsits, orientacions i models de la història social de la medicina i de la ciència. Sens dubte, les personalitats més importants van ser José María López Piñero i Luis García Ballester. López Piñero portà a València els mètodes i plantejaments de la història de la medicina apresos a Alemanya, un país on s'havia constituït en disciplina mèdica i acadèmica. I al cap de poc de tornar a València fundà un Institut d'Història de la Medicina, el qual acabaria sent un espai de recerca i difusió del coneixement encara viu a hores d'ara. La ingent obra escrita deixada per López Piñero és aclaparadora, particularment perquè abraça desenes de temes, no solament

¹⁷ A. COTARELO VALLEDOR: «El P. Zaragoza y la astronomía de su tiempo», a *Estudios sobre la ciencia española del siglo XVII*, Asociación Nacional de Historiadors de la Ciencia Española, Madrid:1935, pp. 65-223.

¹⁸ Una mostra del seu treball és V. PESET LLORCA: «Terminología psiquiátrica usada en los estados de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media», *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 6 (1954), pp. 431-442 i 561-588; 10 (1958), pp. 305-348; 11 (1959), pp. 65-84.

¹⁹ V. PESET LLORCA: *La universidad de Valencia y la renovación científica española (1687-1727)*, Imprenta de Hijos de F. Armengot, Castelló de la Plana:1966. Comunicació presentada a la Sociedad Española de Historia de la Medicina el 4 de desembre de 1963, i publicada en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 42 (1966), pp. 70-99. V. PESET LLORCA: *Estudios históricos sobre la psiquiatría valenciana*, Alfons el Magnànim/Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, València-Alacant:1987; ID.: *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*, Curial, Barcelona:1975.

relacionats amb la història social i intel·lectual de la medicina tot al llarg de la història, sinó també per apropar-se a camps com els de la història natural, la cartografia, les ciències exactes, la botànica, etc., les institucions com la universitat, i haver treballat en la biografia de nombrosos científics valencians i no valencians²⁰. A més a més, va fundar els *Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia*, on des de 1963 i fins avui dia s'han publicat les aportacions de López Piñero i els seus deixebles²¹, des de tesis doctorals o estudis resultants de projectes d'investigació fins a una de les més importants línies de grup, les bibliografies, com ara la publicada entre València i Granada en 1975: la *Bibliografía histórica de la medicina Valenciana*²².

Tots dos donaren peu a una escola que es va ramificar a mesura que els deixebles trobaren els seus llocs de treball en diverses universitats: Granada, Barcelona, Saragossa, Alacant, Santander i València. Però si alguna cosa va destacar en l'afany d'aquests investigadors fou el de mantenir un contacte amb investigadors forans. Així, historiadors nord-americans trobaren prompte en l'escola valenciana una ferma acollida i iniciaren una fructífera col·laboració que donà resultats espectaculars. Un d'aquests seria Thomas Glick, arribat la primavera de 1965, quan es trobava iniciant la seua tesi doctoral sobre el sistema de regadiu de l'horta valenciana medieval. Un altre historiador que aviat hi establí contacte fou Michael McVaugh —també autor en el dossier que presentem—, estret col·laborador durant dècades de García Ballester²³.

Els anys 70 marquen l'arribada de nous deixebles afegits a les preocupacions de López Piñero. Així, des de la perspectiva de les neurociències trobem Elvira Arquiola i Francesc Bujosa, i pel que fa al pensament patològic cal citar els treballs iniciats per Emili Balaguer, Guillermo Olagüe i Rosa Ballester. Tots

²⁰ Per a tenir una idea clara de les aportacions de López Piñero, vegeu els llibres i articles publicats a H. CAPEL i G. JORI (eds.): «Homenaje al profesor José María López Piñero (1933-2010)», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* [en línia], Universitat de Barcelona, Barcelona, 25 de novembre de 2010, XIV/343 (número extraordinari), <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-343/sn-343.htm>.

²¹ La major part dels *Cuadernos* es troben digitalitzats a <http://digital.csic.es/handle/10261/90417>. Un nombre considerable d'aquests aborden aspectes de la ciència i la medicina valencianes.

²² J. M. LÓPEZ PIÑERO, María Luz TERRADA FERRANDIS, L. GARCÍA BALLESTER, E. BALAGUER, Rosa BALLESTER ANÓN, F. CASAS, P. MARSET CAMPOS i Elvira RAMOS: *Bibliografía histórica de la medicina valenciana*, València-Granada:1975.

²³ Sobre García Ballester i les seues aportacions es poden consultar els diversos articles apareguts, amb motiu del seu traspàs, a la revista *Dynamis*, 22 (2002), de la qual ell mateix havia estat fundador en arribar a la Universitat de Granada. També és interessant L. CIFUENTES: «In memoriam. Lluís García Ballester: herència i record», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (2001), pp. 535-542.

van dispersar-se per la geografia espanyola amb posterioritat. Tanmateix, al grup d'historiadors de la medicina es va unir en aquell temps Víctor Navarro Brotons, físic de formació, que va realitzar des de pressupòsits totalment renovats una anàlisi de l'activitat duta a terme per científics valencians de les dues últimes dècades del segle XVII i en les primeres del XVIII, és a dir el moviment denominat *novator*. A partir dels seus treballs, ha plantejat com la ciutat de València es va convertir en un dels principals escenaris de la renovació científica en ciències físicomatemàtiques en tot l'àmbit hispà. Per a això explicà amb tota precisió com es va configurar una embrionària comunitat científica que va assumir com a tasca principal dur a terme un programa d'introducció, assimilació i difusió dels nous corrents filosòfics i científics, així com l'estudi de les figures que van participar en aquest projecte. Posteriorment, els interessos d'aquest historiador es van estendre a la resta del segle XVII, revelant l'important paper jugat pels jesuïtes en l'anomenat «procés de transmissió de la ciència moderna», i amb l'estudi en concret de figures com Jeroni Munyós²⁴.

De la mà de López Piñero i García Ballester tindria lloc una fita importantíssima en l'esdevenir dels estudis sobre la medicina i la ciència al País Valencià. Els dies 10 i 12 d'abril de 1969, es va celebrar a València el III Congreso Nacional de Historia de la Medicina, de la Sociedad Española de Historia de la Medicina, organitzat pels dos il·lustres historiadors de la medicina²⁵. Fou una convocatòria reeixida, si atenem al volum de comunicacions presentades, però molt particularment al volum de treballs per part d'autors que centraren la seua temàtica en l'àmbit valencià²⁶. Encara més, cal remarcar que molts dels autors i autores que signaren aquests treballs no eren historiadors de la medicina, sinó procedents de la història social, econòmica i política: aquest era el cas dels modernistes Sebastià García Martínez²⁷, James Casey, Ricardo

²⁴ La quantitat de llibres, articles i capítols de llibre publicats per Víctor Navarro sobre les ciències físicomatemàtiques valencianes és immensa. Recomanem el llibre recentment publicat per la Universitat de València on es recullen una part important d'aquestes aportacions: V. NAVARRO BROTONS: *Disciplinas, saberes y prácticas. Filosofía natural, matemáticas y astronomía en la sociedad española de la época moderna*, PUV, València:2014.

²⁵ *III Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, actes, 3 vols., Ajuntament de València/ Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia, València:1969.

²⁶ El volum segon de les actes es va publicar amb el títol «La medicina, la ciencia y la técnica en la historia valenciana».

²⁷ A Sebastià García Martínez es deu el fet d'haver-se adonat de com el marc institucional de l'activitat dels científics no fou la Universitat, sinó una sèrie de tertúlies i acadèmies de caràcter no oficial, que inicialment tenien un caràcter literari, a les quals s'incorporaren temes filosòfics i científics. D'aquest grup, Salvador Albiñana i Telesfor Hernández també realitzaren als anys vuitanta algunes contribucions a la ciència i la tècnica valencianes.

García Cárcel i Carme Pérez Aparicio. Fou precisament en aquest congrés on es va gestar la idea de procedir amb un congrés de temàtica històrica àmplia sobre el País Valencià. I sembla que molt prompte es varen activar les sinergies socials, polítiques i acadèmiques que permeteren tirar endavant l'empresa. Eren temps en què la societat valenciana maldava per construir-se una identitat pròpia i on la universitat, de la qual es volia que tingués una «proyección ciudadana», tenia molt a dir en aquest procés.

Entre el 14 i el 18 d'abril de 1971 es va celebrar, doncs, a València el Primer Congreso de Historia del País Valenciano²⁸. Aquell congrés va aplegar una nòmina d'investigadors envejable, símptoma de la salut que gaudia la universitat en vespres de la transició a la democràcia. Veritablement, molts d'aquells participants foren referents que crearen escola. Al congrés s'adheriren 283 institucions acadèmiques i entitats socials i econòmiques, com també 78 ajuntaments. El nombre de congressistes fou extraordinàriament alt (680), amb presència de molts professors universitaris, i de procedència ben diversa, amb vocació internacional —de fet participaren historiadors de molts països—, i el nombre de comunicacions assolí les 400. Interessa ací remarcar, però, dues qüestions: d'una banda, el fet, posat en relleu pel secretari del congrés, Emili Giralt, del naixement en el marc del congrés mèdic anterior de la felicitat idea del congrés sobre la història del País Valencià, i, d'una altra, el fet que precisament historiadors de la medicina i de la ciència hi participaren també, com fou el cas de José M. López Piñero, Luis García Ballester o els joves historiadors ja esmentats Víctor Navarro, Thomas Glick, Emili Balaguer, Vicent Peset Llorca, José L. Peset o Joan Micó.

Fet i fet, convé insistir ací que ambdues fites tingueren un gran impacte acadèmic i social i aconseguiren una cosa inèdita, perquè mai no s'ha tornat a repetir, açò és, la convergència en totes dues cites d'historiadors de la ciència i de la medicina amb d'altres historiadors que abordaven temàtiques diverses. És un fet especialment rellevant perquè, com afirmava García Ballester, tot glossant paraules de López Piñero, no és possible fer una història de la medicina al marge de la societat que l'ha produït²⁹.

La nòmina d'interessats en la història de la medicina i particularment la valenciana es va ampliar els anys 80 amb Josep Lluís Barona, Joan Micó, María José Bágüena, José Luis Fresquet i Carla Aguirre, tots ells historiadors que han adreçat preferentment la seua mirada al món contemporani. A aquest grup de

²⁸ *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Universitat de València, València: 1973, 4 vols.

²⁹ L. GARCÍA BALLESTER: «José Mª López Piñero (1933-) historiador de la medicina y de la ciencia. Laudatio con motivo de su 65 cumpleaños y jubilación académica», *Academicæe Celebraciones*, 1 (1999), pp. 5-23 (16-17).

metges estudiosos de la història intel·lectual i social de la seua professió es van sumar diversos historiadors, alguns amb una producció més sòlida. Aquests foren els casos d'Agustín Rubio Vela³⁰, estret col·laborador de García Ballester durant un temps, i Mercedes Gallent Marco³¹, particularment en l'estudi de la medicina practicada a la ciutat de València, els seus hospitals i el control de la professió mèdica en temps medievals. Un grup d'historiadors modernistes també s'hi sumaren posteriorment, com foren els casos de Vicent Salavert, José Pardo i María Luz López Terrada. Amb aquests nous investigadors es reforçava el treball amb els documents d'arxiu. Això permetia l'acostament a una història social de la medicina i de la ciència, transcendent el preferent estudi intel·lectual que havia ocupat les últimes dècades³². Més enllà de la medicina, el control de l'exercici professional, la salut pública o el pluralisme mèdic en temps moderns a València, abordaren temes molt diversos relatius a la censura inquisitorial i els llibres científics, la introducció de les plantes americanes a Europa o les matemàtiques aplicades. A més a més, fruit de la col·laboració d'aquests tres historiadors modernistes es començà a publicar regularment la *Bibliografía Histórica de la Ciencia y la Técnica en España*, que posteriorment esdevingué una base de dades *online*³³. Des de fora de València,

³⁰ La producció de Rubio Vela és extensa, però convindria remarcar els seus estudis sobre les epidèmies i els hospitals en temps medievals. Entre altres destaquem els llibres: *Peste negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XVI: la ciudad de Valencia (1348-1401)*, Universidad de Granada, Granada:1979; *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, Alfons el Magnànim, València:1984. Vegeu bona part dels seus treballs en Dialnet (<http://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=9413>).

³¹ Gallent s'ha ocupat de diversos temes relacionats amb les pràctiques sanitàries, el control de la professió mèdica, l'assistència hospitalària, les epidèmies, etc., en el marc, sobretot, de la ciutat de València. «El gremi de cirurgians de València: procés de constitució (1310-1499)», *Afers*, 1/2 (1985), pp. 249-269; «Los hospitales de la Santa Creu de Barcelona y Nuestra Señora de Gracia de Zaragoza, dos modos asistenciales para el Hospital General de Valencia», *Aragón en la Edad Media*, 25 (2014), pp. 41-60; «Comunicación en tiempo de peste. 'Les crides' en la Valencia del XV», *Saitabi*, 51-51 (2001-2002), pp. 113-138. Vegeu bona part dels seus treballs a Dialnet (http://dialnet.unirioja.es/buscar/documentos?querysDismax.DOCUMENTAL_TODO=gallent+marco).

³² A més de la col·laboració conjunta dels tres en obres col·lectives, cal destacar el llibre V. L. SALAVERT I FABIANI i V. GRAULLERA i SANZ: *Professió, ciència i societat a la València del segle XVI*, Curial, Barcelona:1990, i els seus estudis sobre el mostassaf, així com l'article de María Luz LOPEZ TERRADA i J. PARDO TOMÀS: «El Protometge i sobrevisitador reial a la València del segle XVI», *Afers*, 5-6 (1987), pp. 211-222, i els treballs de Pardo Tomàs sobre el control professional o de López Terrada de l'Hospital General de València al segle XVII i els fenòmens del pluralisme mèdic a la València foral.

³³ Es pot consultar a <http://www.uv.es/uvweb/instituto-universitario-historia-medicina-ciencia-lopez-pinero/es/consulta-1285897660877.html>.

però treballant en temes valencians i des d'una perspectiva molt similar, cal situar els estudis tant de Jon Arrizabalaga³⁴, sobre el *morbo gallico* i els metges valencians del segle XV i principi del segle XVI, com els d'Àlvar Martínez Vidal³⁵ sobre Andreu Piquer.

Aquesta eclosió de temes i d'investigadors va materialitzar la seua aportació en la publicació de dues obres col·lectives, ambdues dirigides por López Piñero: una de treballs encara en curs (*Estudios sobre la medicina y la ciencia valencianas. Siglos XVI- XIX*), i una altra de sistematització i divulgació, *La historia de la medicina valenciana*, publicada entre 1988 i 1992 per Vicent Garcia Editors, en la qual participaren tots els integrants d'aquesta generació d'historiadors, tant els formats com a metges com els historiadors. En aquesta època, es va celebrar el col·loqui «Ciència e ideología en la Ciudad», una reunió conjunta, d'una banda, d'historiadors de la ciència valencians i, de l'altra, el grup de geògrafs de la Universitat de Barcelona que en aquells moments treballaven en història de la ciència o del pensament. S'hi presentaren vora quaranta comunicacions, la meitat del grup valencià i d'altres vint del grup barceloní, moltes dedicades a la ciència a la ciutat renaixentista. Les actes fores publicades entre 1992 i 1994 per Horaci Capel, Josep Pardo i José M. López Piñero³⁶. Una altra línia d'estudis fructífera sobre la medicina i la ciència valencianes que s'han dut a terme en les dues últimes dècades són els dedicats a la Universitat de València i l'ensenyament de les ciències. De nou, des d'una perspectiva integradora i multidisciplinària, la ciència i la medicina en l'Estudi General valencià han estat objecte d'estudi tant pel Centro de Estudios sobre Historia de las Universidades, grup encapçalat per Mariano Peset, des de la història del dret i de les universitats³⁷, amb la col·laboració

³⁴ L. GARCÍA BALLESTER, J. ARRIZABALAGA i F. SALMÓN MUÑIZ: «A propósito de las relaciones intelectuales entre la Corona de Aragón e Italia (1470-1520): los estudiantes de medicina valencianos en los estudios generales de Siena, Pisa, Ferrara y Padua», *Dynamis*, 9 (1989), pp. 117-148. L. ALCANYÍS: *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, a cura de Jon Arrizabalaga, Barcino, Barcelona:2008.

³⁵ «La vinculació de Andrés Piquer al Hospital General de Valencia», *Medicina & Historia*, 20 (1987), pp. 1-16.

³⁶ María José BÀGUENA CERVELLERA, J. L. BARONA VILAR, J. L. FRESQUET FEBRER, María Luz LÓPEZ TERRADA, J. A. MICÓ NAVARRO i V. SALAVERT FABIANI: *Estudios sobre la medicina y la ciencia valencianas: siglos XVI-XIX*, Cátedra de Historia de la Medicina, València:1985; J. M. LÓPEZ PIÑERO (ed.): *Historia de la Medicina...*, op. cit.; i H. CAPEL, J. PARDO i J. M. LÓPEZ PIÑERO (eds.): *Ciencia e ideología en la ciudad*, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, València:1992, 2 vols.

³⁷ <http://www.uv.es/ceshu/se> recull totes les publicacions pel que fa al cas, així com també els congressos celebrats per aquest grup de recerca.

habitual de López Piñero i Víctor Navarro a la sèrie de dotze congressos celebrats fins a la data, com per la investigadora Amparo Felipo, des de la història moderna, que s'ha ocupat amb amplitud de l'ensenyament, els professors i els graduats en la facultat de medicina com va fer anteriorment (a la fi dels 70 i principi dels 80)³⁸ Gallego Barnes sobre humanisme, nominalisme i metafísica³⁹. D'altra banda, cal destacar els nombrosos llibres i articles, a més d'exposicions divulgatives, realitzats arran de la celebració dels cinc-cents anys de la Universitat de València, que han suposat una posada al dia tant de les formes i continguts de l'ensenyament de la medicina i de la ciència com dels professors i alumnes⁴⁰.

I això ens porta al present amb les incorporacions de nous investigadors a l'Institut López Piñero, sobretot, i també alguns altres estudiosos de la cultura científica procedents de la Facultat d'Història. Fet i fet, la història escrita al voltant de la ciència i la medicina valenciana ha evolucionat gràcies a les noves tendències historiogràfiques internacionals. El dossier que ací presentem n'és una clara evidència. En aquest hem pretès assolir una pluralitat, en molts sentits. En primer lloc, hem reunit investigadors ja consagrats amb joves que inicien el seu treball en la recerca. En segon lloc, hem aconseguit una diversitat de temàtiques, més enllà del que havia estat tradicional en el cas valencià. En tercer lloc, aquests treballs s'han basat en un maneig de fonts ampli, des dels documents d'arxiu (protocols notarial, documents de la Cancelleria reial, correspondència privada, registres inquisitorials) fins a la literatura (sermons, cròniques). En bona manera presentem ací treballs molt innovadors, no solament pel que fa a l'àmbit valencià, sinó també en el panorama europeu. Tanmateix, volem reivindicar que encara hi ha molt per fer. Que, per fortuna, la riquesa dels arxius de la ciutat de València (Arxiu del Regne, Arxiu del Col·legi del Corpus Christi o del Patriarca, Arxiu Diocesà, Arxiu Municipal, Arxiu de la Catedral o Arxiu de la Diputació), per no parlar d'altres arxius distribuïts arreu de la geografia del país i encara més enllà, molts d'ells encara massa desconeguts, conserven una quantitat extraordinària de materials susceptibles de ser explorats per aclarir quina va ser la ciència

³⁸ Per exemple, Amparo FELIPO ORTS: *La Universidad de Valencia durante el siglo XVI (1499-1611)*, Universitat de València, València:1993; i *La Universidad de Valencia durante el siglo XVII (1611-1707)*, Generalitat Valenciana, València:1991.

³⁹ A. GALLEGO BARNÉS: *Juan Lorenzo Palmireno (1514-1579), un humanista aragonés en el Studi General de Valencia*, Instituto Fernando el Católico, Saragossa:1982.

⁴⁰ De les moltes publicacions realitzades destacarem simplement M. PESET (coord.): *Historia de la Universidad de Valencia*, 3 vols., Universitat de València, València:1999-2000, on hi ha nombrosos articles relatius a l'ensenyament de la medicina i de la ciència en l'Estudi General.

practicada en temps medievals i moderns, qui foren els seus protagonistes, els usos que li donaren, etc.

L'ordenació que el lector trobarà dins el dossier obeeix a criteris estrictament cronològics. Hem cregut que era la millor forma de donar coherència a la pluralitat temàtica. Certament, alguns camps, fins ara, han passat pràcticament desapercebuts. L'alquímia o l'astrologia han estat ciències que a penes havien estat abordades des d'una perspectiva social. Si bé s'han editat textos i s'ha escrit molt sobre els seus autors, la pràctica quotidiana d'aquestes populars branques de la ciència no havia estat explorada. Els articles de José Ramón Bertomeu i Carmel Ferragud sobre l'alquímia a la València del segle XV, com el de Tayra Lanuza, sobre l'astrologia en època moderna, abunden, a partir de la sempre sorprenent documentació de l'arxiu del Regne de València i de l'ús de les cròniques, respectivament, en l'impacte social, la difusió i els usos que tingueren dues matèries avui sovint tan mal explicades com pitjor enteses entre el gran públic. La seua gran popularitat i la difusió de textos en vulgar evidencien que gaudiren d'una gran acollida entre les elits i les classes mitjanes. Bertomeu i Ferragud posen de manifest els interessos plurals per part d'individus de diversa procedència (artesans, clergues, apotecaris) per les pràctiques alquímiques. D'altra banda, Lanuza ens acosta també a la profunda penetració de les pràctiques astrològiques en temps moderns, els seus usos i les seues polèmiques, molt particularment entre els cronistes valencians i la documentació inquisitorial. I ho ha plantejat des del contrast entre l'astrologia practicada al carrer i aquella impartida a l'Estudi General.

Tot seguint la tradició en l'estudi de les ciències exactes, iniciat per Víctor Navarro a casa nostra, el professor John Slater utilitza una font de gran rellevància, els sermons, per apropar-nos al conreu de les matemàtiques a la València dels *novatores*. L'historiador nord-americà posa de manifest que, més enllà d'aquells moderns, hi hagué un grup de frares, particularment els mercedaris, que estigueren ben preocupats pels significats dels nombres i es prodigaren en el seu ús en la tasca de la predicació. Els interessats per la ciència i el seu conreu, això sí moguts per motivacions diverses, sempre han estat molts més dels que tradicionalment s'ha pensat.

Per a mostrar-nos que la ciència és una empresa col·lectiva que implica molts actors, sovint molt allunyats geogràficament, Emma Sallent presenta les abundants i fructíferes relacions entre naturalistes valencians i bolonyesos durant la segona meitat del segle XVI, a través de l'estudi de la seua correspondència.

Ara bé, si algun camp ha destacat en la historiografia valenciana, aquest ha estat, com ja hem posat de manifest, el de la medicina. Si bé són nombrosos els treballs per a les èpoques medieval i moderna, la majoria s'han centrat en

l'estudi de l'aportació intel·lectual construïda des de l'Estudi General, amb una aproximació als professors que hi ensenyaven. Fet i fet, els grans noms de la medicina valenciana. Tanmateix, alguns treballs, com els dels qui signem aquesta presentació, han remarcat l'interès per allò que s'ha anomenat el «pluralisme mèdic», açò és, la presència d'una àmplia i heterodoxa gamma de practicants de la medicina, molt més enllà dels conegudíssims noms, ben documentats. Ans al contrari, una bona part d'aquells, homes i dones, que es dedicaven a guarir romanien ocults, silenciats a les fonts, lògicament. Una bona mostra d'aquesta tendència de l'estudi sobre la complexitat de les pràctiques mèdiques, la combinació del galenisme amb la medicina màgica i creencial, és l'article signat per un de nosaltres, Marialuz López, amb Carolin Schmit. L'estudi aprofita les fonts inquisitorials amb gran finesa per acostar-nos a un fascinant món de guaridors i pacients en permanent negociació.

També podem considerar en aquesta línia de treball l'article de la jove investigadora Laura Guinot, a propòsit de l'estudi de les curacions miraculoses a través del cas de la beata Agnès de Benigànim. Certament, l'aproximació al binomi religió i medicina, amb una recerca plantejada des de les hagiografies i els miracles dels sants, ha generat una abundant producció en les darreres dècades.

Finalment, en aquest dossier no volíem deixar de comptar amb Michael McVaugh, una de les autoritats internacionalment més reconegudes pel que fa a la història social i intel·lectual de la medicina a l'Occident medieval. McVaugh revisita les fonts de la Cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Arxiu del regne de València —en la línia del seu cèlebre *Medicine before the plague*⁴¹— per acostar-se a la biografia d'un metge reial d'inici del segle XIV: Martí de Calçaroja. Es tracta d'un treball a l'estil més clàssic en la línia iniciada per ell mateix i Luis García Ballester.

Esperem que aquesta nova empenta, renovada, porte un interès creixent pels estudis al voltant de la ciència produïda i desenvolupada al País Valencià. Serà un bon homenatge a una llarga tradició historiogràfica, a un llegat amb el qual estem endeutats, però també serà signe del valor atribuït a una activitat humana que avui té un pes determinant en les nostres vides.

⁴¹ M. R. MCVAUGH: *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the Crown of Aragon (1283-1345)*, Cambridge University Press, Cambridge:1993.